

поживніші овочі ті, що напоєні сонцем. Перший – буряк, немає на землі ліпшої їжі, а також, квасоля, гарбуз, ягоди, морква, томати, перець, шпинат, салат, яблука, виноград, сливи. Найліпша їжа, але й ліки: буряк, огірки, цибуля, кисле молоко, риба, каша (пшоно, гречка, кукурудза, квасоля), яблуко, ягоди і горіхи [3, 23]. М'ясо їсти можна, але рідко. Не їжте свинину, не одного вона передчасно понесла на той світ. Погана їжа – ковбаса, смажена картопля, печиво, солодощі, консерви, маринади. Хороша – крупи, квасоля, зеленина [3, 6]. Нехай поради щодо раціональності харчування не обтяжують вас. Уважайте за необхідність, згодом це стане звичкою, а далі – благом [3, 18].

Отже, просте порівняння досвіду двох людей, які прожили довге плідне життя дає нам можливість узагальнити необхідні постулати свідомого довгожителства:

1. Природа і суспільство не спричиняють хвороб. У виникненні більшості захворювань винна сама людина. Найчастіше людина хворіє від лінощів і жадібності, іноді від нерозумності.
2. Не сподівайтесь, на медицину. Вона непогано лікує значну кількість хвороб, але не може зробити людину здоровою. Іноді вчені перебільшують слабкість людини і потенціал науки.
3. Щоб стати здоровим, необхідні власні зусилля. Постійні й значні. Замінити їх нічим неможливо. На щастя, людина настільки досконала, що повернути здоров'я можна майже завжди. Старіння організму і поглиблення хвороб вимагають більших зусиль від кожного індивіда, щоб підтримувати рівень здоров'я.
4. Будь-які зусилля визначаються стимулами. Серед стимулів найважливіші: значимість мети, час та можливість її досягнення. Втім, цього недостатньо, важливим є й характер. На жаль, здоров'я як важлива ціль постає перед людиною іноді надто пізно, коли смерть є близькою реальністю.
5. Для здоров'я вкрай необхідні чотири умови: фізичні навантаження, обмеження у харчуванні, загартовування, час та вміння відпочивати.
6. Достатньо 20–30 хв. фізкультури щодня, але до поту, щоб глибоким стало дихання, а пульс почастішав.
7. Обмеження в їжі обов'язкові! Важливим є контроль ваги, принаймні, у співвідношенні зріст у сантиметрах, мінус 100.
8. Вміння розслабитися і відпочивати – наука, але для неї потрібен ще й характер. Найліпший відпочинок – зміна занять. Нерви відпочивають коли працюють руки, а тіло набирається сил, коли працює голова.
9. Люди переконані, що здоров'я є щастям. Це не зовсім так. До здоров'я легко звикають і перестають його помічати. Проте, воно допомагає добитися щастя в родині і роботі. Допомагає, але не визначає. Хвороба є справжнє нещастя.

1. Горацук В.П. Валеологія. – К., 1998.
2. <http://paralife.narod.ru/health/amosov/amosov3.htm>.
3. Дочинець М. Многії літа, благая літа. Заповіді 104-річного Андрія Ворона – як жити довго в щасті і радості. – Мукачево, 2013.

Martynenko N.M. Health postulates of ukrainian long-livers. In the article are investigated the main principles of the healthy way of life. The author underlines that the process of the individual health culture formation is long and has to be the permanent process. The urgent need of the contemporary civilization is the creation of the conditions for physical, psychological, social and spiritual health. In such situation it would be nice to analyze the wisdom of previous generations. The author compares advices of two long-livers: the famous doctor and surgeon, academician M. Amosov and the old-liver A. Voron.

Key words: culture of health, healthy way of life, physical culture, rational nutrition, spiritual and social health

О. С. Стешиц

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ТА МОРАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1965–1982 рр.

У статті подана якісна і кількісна характеристика освіти керівних груп партійної номенклатури УРСР у 1965–1982 рр. Проаналізовано морально-етичний і загальнокультурний рівні представників владної політичної еліти.

Ключові слова: «брежнєвська епоха», номенклатура, морально-культурні норми, партійно-політична освіта, технократизація

Як відомо, основний зміст кадрової політики ЦК КПРС/КПУ полягав у доборі, вихованні та розстановці кадрів. Цілком логічно, що від високого рівня освіти, морально-етичних і культурних якостей партійно-державної номенклатури залежала й успішність впровадження її головних принципів, що своєю чергою зумовлювало дієвість функціонування механізму влади, реалізації партійного курсу в суспільно-політичних і економічних сферах. У відповідності до функціонального призначення, номенклатура чиновницьких посад формально поділялася на партійні, радянські, господарські, комсомольські. Однак, виходячи з керівної ролі партійних органів у суспільно-політичному житті держави на означеному етапі, саме партійні робітники перебували на чолі радянської системи управління. За кількісним складом, станом на 1 січня 1982 р., налічувалося 7582 посади, що входили до списків номенклатури ЦК Компартії України, з них – 1704 партійні [1, 1,3]. Основні керівні групи партійної номенклатури склали: перші секретарі райкомів – 441 особа), перші секретарі міськкомів – 137, всі секретарі обкомів – 127, завідувачі відділами обкомів – понад 300, секретарі ЦК – 7, завідувачі відділами ЦК – 18.

Для радянської політичної культури, починаючи з років індустріалізації, однією з характерних рис була «гонитва» за високими кількісними показниками, що породжувало гігантоманію та не завжди адекватно позначалося на якості. Схожа тенденція з'явилася й за необхідності підвищити кількісні показники вищої освіти, вважаючи її однією з необхідних умов для набуття керівних номенклатурних посад у партійних і державних органах влади. Від середини 1960-х рр. поступово вдалося досягти значних кількісних показників щодо вищої освіти серед різноманітних категорій партійної верхівки УРСР. Так, серед секретарів ЦК КПУ і перших секретарів обкомів на 1965 р. уже мав місце абсолютний показник вищої освіти, тоді як для перших секретарів райкомів він становив 93,8 %, а перших секретарів міськкомів – 94,5 % [2, 3; 3, 2; 4, 4]. До 1973 р. вища освіта у корпусі перших секретарів міськкомів становила вже 100 %, а серед перших секретарів райкомів цей показник зріс до 96,9 % [5, 9, 11].

Попри те, що кожен рік зростали кількісні показники вищої освіти партійного істеблшменту республіки, майже без змін залишалася його якісна сторона. Сама освітня структура перейшла у спадок з часів сталінізму та рівнялася на матеріальне виробництво, де головними галузями економіки, як і в повоєнний період, були важка промисловість і сільське господарство [6, 33]. Тому керівну партійну номенклатуру України «брежнєвського періоду» в більшості складали особи, які, до вступу на партійну роботу, отримували спеціальність відповідного напрямку. Так, більшість перших секретарів обкомів України були інженерами та спеціалістами сільськогосподарських профільів – агрономи, зоотехніки, ветлікарі. Наприклад, у 1966 р., серед пер-

ших секретарів обкомів ЦК Компартії України інженери склали 28 %; агрономи, зоотехніки, ветлікари – 24 %, педагоги – 16 % [7, 15; 8, 42; 9, 5]. Втім, уже за десять років переважали фахівці сільського господарства, кількість яких зростає на 12 %, тоді як інженерів – лише на 4 %. На 1982 р. інженери становили 48 %, а кількість агрономів залишалася на рівні 1976 р. – 36 %. Поміж других секретарів обкомів також відбувалося «нагромадження» інженерних кадрів: 1972 р. – 40 %, 1976 – 68 %, 1982 – 80 % [1, 64; 3, 2; 8, 46].

З-поміж інших секретарів обласних комітетів, як і в двох попередніх групах секретарського корпусу, пальму першості теж мав інженерний профіль, хоча наступне місце за кількісними показниками мали педагоги. Наявність значного відсотка секретарів рівня обласного комітету з педагогічною освітою пояснювалася передусім своєрідним викликом на активізацію ідеологічного фактора в житті політичної системи СРСР періоду післяхрущовської реакції на відлиги, що характеризувалася боротьбою з інакомисленням в політико-культурній сфері. Актуальність потреби в кадрах, котрі володіють методами марксистсько-ленінської пропаганди й агітації, на посади секретарів з ідеології в обкомах партії була доволі закономірною. Проте, за «брежнєвський період» керівництва ЦК КПУ В. Щербицьким їхня частка дещо зменшилася: з 30,1 % у 1972 – до 25,9 % у 1982 рр., за рахунок збільшення кадрів із технічними спеціальностями [1, 52; 7, 16].

Чіткі фахові критерії простежувалися й у корпусі перших секретарів міськкомів і райкомів, зокрема домінування спеціалістів промислової галузі, з-поміж керівників міських комітетів, і переважання фахівців галузі сільського господарства у групі очільників районів ЦК КПУ. На посаді першого секретаря міськкомів, за окремими винятками, були, як правило, інженери: в 1965 р. – 70,8 %, 1976 – 71,5 %, 1982 – 71,5 % [1, 64; 3, 2; 8, 46]. Поряд з цим, збільшився відсоток перших секретарів зі спеціальностями економістів – від 3,7 % у 1965 – до 10,2 % у 1982 рр., вийшовши на друге місце в освітньому профілі зазначеної категорії партійної номенклатури. На 1965 р. професійний портрет першого секретаря райкому ЦК КПУ ще виглядав розмито: інженери – 3,5 %, агрономи, зоотехніки, ветлікари – 22,3 %, педагоги – 15,7 %, інші спеціалісти – 45,4 % [2, 3].

Така ситуація деякою мірою ускладнювала роботу з керівництва райкомами, адже основна сфера діяльності та повноважень керівників районних партійних комітетів була пов'язана із сільськогосподарською діяльністю – виконання планів заготівель зерна, м'ясо-молочної продукції, підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Так, 1971 р. за такий підхід у роботі з керівними партійними кадрами районної ланки, постановою Політбюро ЦК КПУ був розкритикований Вінницький обком, на чолі з першим секретарем В. Таратугою. Як наслідок, було змінено склад керівних кадрів ряду районів, у тому числі й керівництво Погребищенського райкому, де тривалий час керували посадовці, які не були спеціалістами в галузі народного господарства, а отже, не могли чинити належний вплив на виробництво. Внаслідок реорганізації, першим секретарем став колишній голова колгоспу, начальник районного управління сільського господарства І. Татарчук [9, 3]. Робота з усунення зауважених невідповідностей проводилася і в інших обкомах [10, 1,3,10,12]. Невдовзі у складі перших секретарів райкомів переважали вже агрономи, зоотехніки, ветлікари – 1973 р. – 35,3 %, 1978 р. – 44,4 %, 1982 р. – 48 % [1, 118; 5, 11; 11, 51].

Освітньо-професійний рівень керівників структурних підрозділів центрального і регіональних апаратів

ЦК КПУ загалом відбивав тенденції, характерні для означеного періоду. Частина керівників, потрапивши до апарату з виробництва та маючи, в основному, інженерні спеціальності, керували на партійній роботі адміністративно-господарськими методами, які не відрізнялися від тих, що застосовують за керівництва виробничим цехом чи заводом. З іншого боку, масова бюрократизація влади з кожним роком породжувала все більшу звітність і, як наслідок, численну «паперописанину». Тому значну частину керівників апарату складали педагоги, економісти, подекуди й юристи, які розумілися на канцелярських тонкощах і вміли контролювати на своїй ділянці підготовку необхідних документів. Втім, відсоток юристів був незначним, попри те, що юридична освіта часто є обов'язковою для політичної кар'єри у високорозвинених країнах. Якщо звернутися до статистики, то виявляється, що серед завідуючих відділами обкомів юристами були: у 1975 р. – 6,9 %, 1981 – 7,9 % [12, 13; 13, 55]. У складі зав. відділами ЦК КПУ вона йшла взагалі у бік зменшення: 1969 р. – 12,5 %, 1981–11,1 % [13, 29; 14, 1]. Причини цього, на думку Т. Коржихіної й Ю. Фігатнера, крилися у специфіці професії юриста – правовому типі мислення, переконаннях, традиціях і звичках. Відповідно, потрапляючи до вищої номенклатури, вони поставали перед внутрішнім конфліктом: з одного боку, захищати верховенство права партії над юридичним, з іншого – порушувати, а не виконувати свої професійні обов'язки [6, 33].

Поряд з абсолютними показниками вищої освіти, з-поміж вищих партійних функціонерів УРСР, були й ті, хто мали вчені ступені кандидатів і докторів наук. Статистичні звіти «про склад і змінованість робітників номенклатури ЦК Компартії України» дають підстави говорити про наявність частки наукових ступенів у всіх групах керівних партійних посад – від перших секретарів райкомів до секретарів ЦК КПУ. Найбільша кількість вчених-номенклатурників зосереджувалася на посадах секретарів обкомів, завідуючих відділами центрального й обласних апаратів. Якщо на 1972 р. кандидатами наук були 26 % секретарів обкомів, то серед перших і других секретарів наукові кваліфікації були відсутніми [7, 16]. Однак у 1982 р., з-поміж перших секретарів обкомів, їх було вже 16 %, других – 8 %, інших секретарів – 24,6 %, хоча в останній категорії відбулися якісні трансформації за рахунок присутності 1,2 % докторів наук [1, 50–52]. У центральному та регіональних апаратах ЦК КПУ кандидатами наук були: 1967 р. – 6 % зав. відділами обкомів, 1981 – 15,1 % зав. відділами обкомів і 22,2 % зав. відділами ЦК Компартії України [13, 29,55; 15, 7].

Іншу складову освітнього рівня партійної номенклатури ЦК КПУ того періоду становила партійно-політична освіта. За роки «застою» вища партійно-політична освіта стала невіддільною від посади рівня першого секретаря міському чи райкому, а проходження навчання на стаціонарі чи заочно у вищій партійній школі мало ранг обов'язковості для партійного керівництва [16, 285–287]. Головна мета, яку переслідував ЦК КПРС, внаслідок цього процесу, полягала в зменшенні ролі господарських методів управління партійними органами, що було закономірним явищем, зважаючи на технічну освіту більшості номенклатури партії. В отриманні другої вищої освіти була зацікавлена і вона сама, особливо представники тих категорій, які бажали підвищити посадовий ранг, потрапити з обліково-контрольного сектору (обласного значення) до основної частини Секретаріату ЦК КПУ. Так, випускники Вищої партійної школи при ЦК КПРС, по її закінченні, автоматично направлялися на більш високі по-

сади, ніж до вступу [17, 1,2]. Так, ті, хто перебували на другорядних посадах, скажімо заступника завідувача сільськогосподарським відділом обкому чи заступника голови виконкому райради, після навчання могли «потрапити на вид» та обійняти посаду першого секретаря райкому і т. д.

Звідси досить чітко простежується закономірність: чим нижчою була посада в номенклатурній ієрархії, тим більшою була мотивація щодо здобуття вищої партійно-політичної освіти. Найбільший відсоток політичної освіти, з тенденцією до зростання, мали перші секретарі райкомів і міськкомів: у 1965 р. – 50,7 % і 16,4 %, 1982 – 62,8 і 45,9, відповідно [2, 3,118; 3, 2,84]. При цьому, серед перших секретарів обкомів спостерігався зворотний процес: 1966 р. її мали 40 %, а до 1982 р. цей показник упав до 24 % [1, 50; 4, 4]. На нашу думку, останнє було пов'язано з кадровою політикою В. Щербицького, а саме зі зміною впродовж 1972–1973 рр. у 9 обкомах перших секретарів і зростанням пріоритету технократичного підходу щодо добору кадрів на вищих щаблях влади. Отже, здобуття політичної освіти для номенклатури такого рівня ставилося в розряд бажаних, але не обов'язкових умов для зайняття посади. Тому кількість секретарів ЦК, які закінчили ВПШ, не перевищувала 16 % [18, 2].

Саме ж навчання у вищих партійних школах від 1970-х рр. набуло такого розмаху, що, зрештою, призвело до «конверсності» освіти, й, як результат, – зниження її якості [16, 287]. Водночас керівне ядро ЦК КПУ, на чолі з В. Щербицьким, намагалося використати навчання у ВПШ для адаптації керівних кадрів з технічними спеціальностями до нових умов, спричинених науково-технічним прогресом, за рівнем освоєння якого радянські чиновники значно відставали від західних колег. У рішенні ХХІV з'їзду (1971 р.) зокрема підкреслювалася необхідність оволодіння радянськими кадрами математично-статистичними методами та новітньою електронно-обчислювальною технікою, з метою вдосконалення управління народним господарством. Аби відповідати таким вимогам, у запиті від 1973 р. ЦК Компартії України до ЦК КПРС внесло пропозицію щодо отримання випускниками чотирьохрічних ВПШ, поряд з політичною освітою, спеціальність економістів-організаторів промислового та сільськогосподарського виробництва, що цілком можна віднести до позитивних явищ [19, 8,13]. Втім, такий підхід підміняв політичну складову освіти, знижував її престиж, ведучи у бік подальшої технократизації.

Разом із тим, у сухих, формалізованих характеристиках партійних керівників середини 1960 – початку 80-х рр. практично відсутня будь-яка інформація щодо самоосвіти чи їхніх естетичних уподобань. З іншого боку, була присутня графа про володіння іноземної мови, вивченню якої від 1970-х рр. у системі партійно-політичної освіти (за кількістю годин) відводилося одне з чільних місць [19, 9–12]. Втім, лише поодинокі керівники рівня секретарів обкомів володіли іноземною мовою, тоді як їхня більшість або не знала її взагалі, або володіла зі словником, що фактично прирівнювалося до її незнання. Відомо, що вільно володів англійською мовою перший секретар Вінницького обкому В. Таратуга [20, 23,37]. Не зумів, але намагався освоїти іноземні мови перший секретар ЦК КПУ П.Шелест [21, 745]. На нашу думку, прагненню оволодіти іноземною мовою слугував ряд причин: по-перше, покращення загальноосвітнього та культурного іміджу номенклатури; по-друге, можливість перебування української номенклатури, особливо перших секретарів обкомів партії та членів Політбюро ЦК КПУ

за кордоном у складі офіційних делегацій і на відпочинку; по-третє, ротація партійних кадрів, зокрема переведення на дипломатичну роботу в Міністерство закордонних справ УРСР.

Стосовно рівня морально-етичної культури можуть свідчити звички, стиль і манера поведінки певного партійного чиновника за безпосереднього контакту з підлеглими. Звісно, набір морально-етичних якостей партійних діячів формувався не спонтанно, а в міру їх владного становлення. Тому важливий вплив на морально-культурне обличчя брежнєвської номенклатури мала політична соціалізація чи простіше – час вступу до лав партії закарбовував у свідомості майбутніх керівників те, що було притаманне політичній культурі певної епохи. Наприклад, на другу половину 1960 – початок 70-х рр. членами Політбюро ЦК і першими секретарями обкомів були ті, хто вступили до партії в довоєнний і воєнний періоди, а після війни уже перебували в номенклатурі.

Зокрема для номенклатурних керівників післявоєнного періоду властивим був силовий стиль керівництва, який часом переходив у грубу, часом вульгарну форму поведінки з підлеглими. Так, Л. Каганович, перебуваючи на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У, у спілкуванні з підлеглими вживав нецензурну лексику, міг вилаяти чи вдарити, а після розмови телефоном іноді кидав слухавку так, що трощив і апарат, і товсте скло на столі [22, 60].

Подібні критерії поведінки очільників держави переймали номенклатурні чини нижчих рівнів. За двадцять років, дехто з них дійшов до найвищих партійно-державних щаблів влади в УРСР, не зрадивши старим звичкам. Типовими послідовниками морально-етичних норм повоєнної номенклатури в ЦК КПУ були О. Ватченко (член Політбюро ЦК КПУ (1966–1984), перший секретар Дніпропетровського обкому (1965–1976)) й І. Грушецький (член Політбюро ЦК КПУ (1972–1976)). Обидва з фронтовим минулим, обидва після війни займали керівні регіональні посади в ЦК КП(б)У, зокрема останній очолював Львівську і Волинську обл., вів боротьбу з ОУН-УПА. Ось як згадував випадок, що трапився 1967 р., у своїх мемуарах П. Шелест: «Перший секретар Дніпропетровського міському партії Добрик написав заяву в ЦК КПУ на першого секретаря Дніпропетровського обкому Ватченка. Крім цього..., телефонував особисто мені і просив захисту від хамського поведінки з ним. Добрик у своїй заяві звинувачує Ватченка в грубості, нетактовності, кричущому безкультур'ї. Так, на жаль, воно і є. На нього багато... скарг, що він грубий, зі всіма в області поводить себе некультурно, до людей ставиться зневажливо, зарозуміло» [21, 234]. Це ж стосувалося й І. Грушецького, котрий, з огляду на минулі сторінки біографії, відзначався особливою підозрілістю, ідеологічною пильністю та для якого тодішня творча інтелігенція уособлювала потенційних «політичних ворогів».

Тип представника адміністративно-командної системи сталінських часів, з нецензурною лексикою, погрозами у професійному спілкуванні був характерним і для другої половини 1960-х рр., коли ще працювала на своїх посадах номенклатура двох перших призовів. Скажімо, перший секретар Миколаївського обкому партії, Т. Попльовкін, якого за норавливий характер в області побоювалися, міг вжити на обласній нараді «круті слова», особливо якщо не було жінок. А його твердий кулак, погрожуючи звільненням з роботи і партії за невиконання планів, спускався на трибуну з таким грохотом, що було чути поверхом нижче [23, 136]. З іншого боку, першого секретаря Харківсь-

кого обкому в 1964–1972 рр. Г. Ващенко земляки і колеги характеризували як антипода зазначених морально-культурних норм, і як інтелектуально-розвиненого, морально вихованого керівника, який умів знайти підходи до різних категорій людей [24, 331–332]. Втім, такі керівники в епоху Л. Брежнєва були радше винятком, ніж правилом.

Негативні вияви поведінки до підлеглих загалом не виходили за стіни партійних установ, чого не скажеш про повсякденне життя партійно-політичної еліти на місцях. З огляду на те, що перші особи області чи району більше були на виду та мали справу зі значно ширшим колом людей, серед яких переважали пересічні радянські громадяни, інформацію про вчинки номенклатури в регіоні приховати було значно складніше, ніж у столиці. ЦК КПУ, користуючись в очах населення іміджем своєрідної апеляційної інстанції щодо захисту знедолених, постійно бомбардувався листами труidiaх стосовно місцевих керівників та якими наводилися факти не сумлінного виконання ними службових обов'язків, посадових зловживань, грубості, аморальної поведінки. Причому кількість подібних заяв щороку тільки зростала. Наприклад, 1970 р. до ЦК КПУ надійшли 7879 таких листів, що було на 1261 більше, ніж попереднього [25, 138].

Зважаючи на значну долю суб'єктивності, інформація, наведена в листах, переважно підтверджувалася. Це засвідчує те, що окремі перші особи в регіонах мало дбали про свій авторитет, репутацію, моральні норми поведінки в очах партійного активу та звичайних громадян. Розповсюдженням явищем стало зловживання спиртним, поява в нетверезому стані як в громадських місцях, так і на робочому місці. Шляхом звільнення з посад, В. Щербицький розпочав активну боротьбу з посадовим алкоголізмом, що розкладав дисципліну та самоусував від справ керівника. Проте, так звана практика «непотоплюваності», коли чиновник залишаючись в номенклатурі, лише переводився на іншу роботу, мало що змінювала.

У цьому контексті відзначилися зокрема очільники Одеської обл. Так, перший секретар обкому М. Синиця, кандидат у члени ЦК КПРС дозволив собі не з'явитися на червневий (1969 р.) пленум партії, перебуваючи у стані сильного алкогольного сп'яніння в одному із готелів Москви [26, 4]. Звісно, подібний випадок, через закритість інформаційного простору, не став відомим громадськості, але зловживання його наступника – П. Козира, зокрема щодо організації ним різноманітних пиятиків за державний рахунок, разом з іншими партійними керівниками, були добре відомі мешканцям Одеси. Так, у відкритому листі від 10 травня 1977 р. В. Родяхіна наводилися і подробиці: «Последняя попойка была приурочена к празднованию 1 мая 1976 г., да так, что песни разгулявшихся руководящих товарищей доходили до Стамбула, но лучше бы они доходили до товарищей из партийного контроля... Стало традицией в г. Одесса любые политические мероприятия, то ли профсоюзная конференция, то ли партийная заканчивается попойкой, а выпитые коньяки и икру списывать на так называемые культурно-массовые мероприятия» [27, 82, 83].

Ще більше моральний розклад спостерігався на рівні перших секретарів райкомів і міськкомів партії. Поширеним типом тогочасного керівника був і перший секретар Куп'янського міському Харківської обл. Г. Панасенко, який міг прийти на роботу в нетверезому стані, або ж передоручити свої обов'язки другому секретарю [27, 82, 83]. Так само і перший секретар Драбівського райкому Черкаської обл. А. Грицай, про-

працювавши менше року, був звільнений 1980 р. за випадки появи у нетверезому стані в громадських місцях і за кермом автомобіля, що стало відомо жителям райцентру [28, 163]. Ці епізоди є показовими, адже такі морально-культурні стандарти представників місцевої номенклатурної еліти не лише підривали партію з середини, але і створювали відповідні стереотипи у населення про владу взагалі.

Отже, в брежнєвський період майже вся українська партійна номенклатура мала вищу освіту, переважно технічного профілю, що відповідало практичним потребам держави. Натомість партійна номенклатура з педагогічними спеціальностями була спрямована для зміцнення ідеологічного фронту та подальшої бюрократизації влади. Гостра необхідність з оволодіння вищими державно-партійними посадовцями політичними методами керівництва, призвела до масового набуття вищої політичної освіти, яка щоправда згодом була нівельована тенденцією технократизації. Попри наявність чиновників з науковими званнями, в силу зайнятості посадовими обов'язками, їхній рівень самоосвіти не був високим. Не піддається однозначній оцінці й те, що стосується морально-етичних норм державного діяча, адже неформальні вияви – грубість, нетактовність до підлеглих, побутовий розклад – були доволі поширеним явищем у середовищі тогочасних керівників різних партійних рівнів.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1179.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 671.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 673.
4. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 683.
5. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1166.
6. Коржухина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия // Вопросы истории. – 1993. – № 7.
7. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1168.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 806.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 921.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 296.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1170.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1167.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 1175.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 732.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 697.
16. Айрапетов В.А. Динамика качественных характеристик административно-политической элиты СССР в «эпоху» Л.И. Брежнева: Историко-политический анализ // Наук. праці іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – Запоріжжя, 2008.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1148.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 776.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 847.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6127.
21. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади, щоденники, документи, матеріали. – К., 2003.
22. Киридон П.В. Імідж представника партійно-державної номенклатури Української РСР воєнного десятиріччя // Слов'янський вісник. – 2012. – Вип. 13.
23. Погребняк Я. Не предам забвению...: Записки профессионального партийного работника. – К., 1999.
24. Гаман В. Коридори ЦК: Десять із записників 1968–1972 рр. та пізніших доповнень. – К., 1997.
25. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 593.
26. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 106.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1616.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2166.

Steshyts O.S. The educational-professional and moral-cultural characteristic of the party leadership in the Ukrainian SSR during the 1965–1982th. In the article was given qualitative and quantitative education characteristic of the party nomenclature leading groups in

the USSR during the 1965–1982th. Was analyzed the moral, ethical and general cultured level of the authority and political elite representatives.
Key words: «Brezhnev's epoch», nomenclature, moral and cultural standards, party-political education, technocratisation

О. Ю. Гайдай

ПАМ'ЯТНИКИ ЛЕНІНУ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена політиці пам'яті щодо пам'ятників Леніну в Черкаській області, яка є прикладом регіону з різною історичною спадщиною. Розглянуто діяльність місцевої влади зі знесення пам'ятників радянської доби, а також ставлення населення.
Ключові слова: спадщина, пам'ятник, політика пам'яті

Населення сучасної Черкаської області поєднує доволі різноманітну історичну спадщину. Регіон зокрема можна охарактеризувати як «козацький край», де знаходиться колишня гетьманська столиця Чигирин та резиденція Б. Хмельницького – Суботів. Крім того, Черкащина – це мала батьківщина Т. Шевченка, тут він народився (с. Моринці), зростав (с. Кирилівка, сьогодні с. Шевченкове) та похований (м. Канів). У незалежній Україні ця історична спадщина стала найбільш затребуваною, основою офіційної політики пам'яті держави. Місця козацької слави і життєвого шляху Кобзаря знаходяться під пильною увагою центральної та місцевої влад, їх реставрують, підтримують та відбудовують. Проте, існує й інший вимір регіональної історії – радянський, який залишив на території області значну кількість архітектурних об'єктів, пам'яток історії та монументального мистецтва. Втім, на протигагу козацькій і шевченківській, радянська спадщина ігнорується щодо творення офіційної політики пам'яті у сучасній Україні.

Конструювання політики пам'яті є політичним процесом, із виразними ознаками цілепокладання та артикульованих мотивацій. За визначенням дослідниці політичної історії України Л. Нагорної, його головним змістом є вироблення максимально наближеного до реальності «образу минулого» як дієвого засобу впливу на суспільну свідомість [1, 116]. Політика пам'яті не обмежується лише діяльністю органів влади, вона, за визначенням історика та політолога В. Кулика, є сукупністю всіх чинних у суспільстві практик творення й збереження історичної пам'яті [1, 447]. Однак, зважаючи на обмежений обсяг цієї статті, зосередимо увагу на діяльності органів місцевої влади щодо монументального мистецтва радянського режиму, а саме пам'ятників Леніну.

Монументальне втілення Леніна мало свої канони зображення, визначені традицією, що в поєднанні зі стандартизованою цією формою у СРСР зробило його одним з найвідоміших символів радянської епохи. Ленін є тією рідкісною історичною особою, яку переважна частина населення України може легко і швидко ідентифікувати [2]. Тому політика щодо пам'ятників Леніну є досить показовою в питаннях проробки пам'яті про радянське минуле в сучасній Україні. Також такий підхід дозволяє прослідкувати не лише регіональну відмінність, але й діяльність та орієнтацію місцевих еліт в цій сфері.

Вибір пам'ятника як об'єкта дослідження зумовлений його особливими функціями в суспільстві. Пам'ятник є засобом закріплення домінуючого ідеологічного конструкту у свідомості громадян, вони встановлюються державою з метою маркування та привласнення простору. Зрозуміло, що тісний зв'язок між пам'ятником і державою веде до того, що зі зміною офіційної влади та політичної орієнтації змінюються і па-

м'ятники, за принципом: нові часи – нові герої. Хоча ситуація ускладнюється, коли попередня система не є повністю дискредитованою та зберігає певну легітимність серед населення. В цьому плані український досвід є принципово відмінним від центральноєвропейського, адже Україна здобула незалежність не внаслідок революційних подій, а зважаючи на те, що не було люстрації, більшість комуністичних діячів залишилися при владі.

Впродовж десятиліть в Україні уникали публічного обговорення подальшої долі пам'ятників радянського режиму і пропаганди. Рух зі знесення пам'ятників Леніну на початку 1990-х рр. охопив переважно західні області. Тут демонтаж відбувався публічно, з санкції міської ради, часто за участю депутатів місцевих рад. Пам'ятник не просто демонтували, а відкрито руйнували, на означення символічного акту поривання з комуністичним минулим. Майже одразу після набуття Україною незалежності у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Чернівецькій областях усі пам'ятники радянським діячам були зняті з обліку пам'яток монументального мистецтва. В інших областях випадки демонтажу в перші роки незалежності були поодинокими і в основному стосувалися найбільш одіозних пам'ятників або тих, які знаходилися в аварійному стані. Більшість пам'ятників, встановлених в 1940–60-х рр., були виготовлені з недовговічних матеріалів, а тому наприкінці століття були сильно пошкоджені.

Пожвавлення дискусії щодо радянського спадку відбулося за президентства В. Ющенка, який, на думку Г. Касьянова, використав історичну політику як засіб ідеологічного будівництва нації та як один з інструментів у боротьбі з політичними противниками [3, 29–35]. Наголос на стражданнях і боротьбі українського народу за незалежність призвів до того, що радянський період розглядався винятково як негативний. Така історична політика зумовила дисонанс із поглядами населення центральних і східних областей України, яке значною мірою толерувало радянський досвід. Саме у цьому слід шукати причину того, що, незважаючи на свою виразно антирадянську політику пам'яті, В. Ющенко все ж не наважився задовольнити прохання Української народної партії та видати прямий указ про знищення символів радянського режиму на всій території України. Натомість з'явився указ від 27 березня 2007 р. «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 рр. в Україні», який зобов'язував місцеву владу забезпечити демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору і політичних репресій в Україні [4]. Саме цей указ, а також окремі заяви президента на тему історичної політики визначали політику пам'яті щодо радянського періоду як на центральному, так і регіональному рівнях.

Цей Указ місцева влада Черкаської обл. почала використовувати як правове обґрунтування демонтажу пам'ятників Леніну. Так, на виконання цього указу 2 лютого 2008 р. був демонтований бронзовий пам'ятник Леніну (1981 р.) з центрального майдану Чигирин, після чого його встановили у дворі місцевого музею археології [5]. У тому ж році був демонтований пам'ятник Леніну на головній площі Черкас. Хоча на відміну від Чигирин, демонтаж в обласному центрі став однією з найбільш резонансних справ щодо знесення радянських пам'ятників в Україні. Важливо, що місцева влада Черкас в особі секретаря міського голови С. Гура пояснила демонтаж пам'ятника необхідністю виконання вищезгаданого Указу Президента [6].